

BRONIUS KUTAVIČIUS: WORLD MUSIC V KLASICKÝCH FORMÁCH

Boris Klepal

Bronius Kutavičius patří k předním skladatelům pocházejícím z Pobaltí, konkrétně z Litvy. V září 2016 mu bylo 84 let, je tedy o pět let starší než americký skladatel Philip Glass. S Glassem ho nespojuje pouze příslušnost ke generaci, ale také minimalismus. Kutavičius jde ale ve své tvorbě odlišnou cestou a vychází z jiných pramenů a inspirací než američtí představitelé žánru.

Bronius Kutavičius určitě nepatří k obecně známým skladatelům, a pokud se o něm v České republice něco ví a něco se od něj hraje, tak za tím obvykle stojí Vítězslav Mikeš, současný dramaturg Filharmonie Brno (předtím působil v Hradci Králové, spolupracoval s Orchestrem Berg, časopisem *His Voice* atd.). Uvádím jeho jméno hned na začátku, protože je to jediný relevantní český zdroj informací o skladateli, kterému se tento text bude věnovat. Pokud někdo hledá české informace o Kutavičiusovi, skončí vždy u Mikeše.

Tolik k pozici skladatele v kontextu českého hudebního života, který i v tomto případě kopíruje život společnosti jako takový. Celkové povědomí o Litvě je mizivé, je to pro nás obvykle jedna z pobaltských republik, které se všem notoricky pletou. Dokladem budiž přípravný fotbalový zápas naší reprezentace z roku 2008, kdy pořadatelé nechali zahrát litevskému týmu lotyšskou hymnu. A když se řekne hudba Litvy nebo obecněji hudba Pobaltí, nevybaví si s největší pravděpodobností skoro nikdo nic.

Litva je pro nás vzdálená a velmi malá země (má asi tři miliony obyvatel), přesto je nám v některých aspektech blízká. Když zůstaneme u hudby, tak je dobré mít vždy na paměti, že hudební vývoj, boje o Novou hudbu a veškerá avantgarda nestály až do 90. let 20. století nikdy jen v umělecké rovině, ale měly i neoddelitelný politický kontext. Myšlenkové vlny a podněty ze světa přicházely do země za zadrátovanými hranicemi s podobným zpožděním jako k nám. Litva byla navíc součástí sovětského impéria ne jako tzv.

satelit, ale jako jeho přímá a nedobrovolná součást. Příslušnost k Sovětskému svazu vnímá mnoho Litevců pořád jako tragické období svých dějin, které vůbec nepřijímají za svoje. Litevský skladatel Osvaldas Balakauskas například odmítal být zařazen do publikace *Hudba z bývalého SSSR*, která vyšla právě v 90. letech.

Druhá věc ovšem je, že západní novinky a vlivy byly přijímány často v podstatě nekriticky jako projev umělecké i lidské svobody. Nezastupitelné místo ve zprostředkování těchto vlivů měl festival Varšavský podzim, který hrál kromě umělecké události roli prostředníka mezi umělci ze Západu a z Východu. Zmíněný Balakauskas tíhl ke komplikovaným strukturám Nové hudby vlastně trvale a jejich vliv se projevuje ještě v jeho skladbách z posledního desetiletí 20. století a prvního desetiletí 21. století. Skladatelská cesta Kutavičiuse je proti tomu úplně jiná. Kutavičius začal brzy směřovat k nové jednoduchosti a východiskem pro něj byl litevský folklor.

Bronius Kutavičius se narodil v roce 1932, k jeho vrstevníkům patřili či patří Alfred Schnittke, Arvo Pärt, Gija Kančeli či Sofia Gubajdulina – alespoň tolik pro zařazení ke generaci. Jeho tvorbu lze kromě hledačských začátků rozdělit celkem na tři významné etapy. Období hledání spadá do 60. let 20. století, kdy si skladatel osahával techniky tehdejší moderny, pracoval atematically, používal *sprechgesang*, pokoušel aleatoriku. Druhé období spadá do 70. až 80. let a je to Kutavičiusův první silný příklon k litevským inspiracím, z nichž vykřesal svoji vlastní specifickou formu minimalismu. Hned první kompozice tohoto období je možná ta nejcharakterističtější – jedná se o *Poslední pohanské obřady* (*Paskutinės pagonių apeigos*) z roku 1978. Třetí období souvisí s rozpadem Sovětského svazu a spadá do 90. let. Inspirace lidovou hudbou a dávnými obřady se přestávají omezovat na Litvu, ale dívají se do celého světa, který se najednou otevřel. Vrcholným dílem tohoto období je oratorium *Brány Jeruzaléma* (*Jeruzalės vartai*) z let 1991–1995 (v květnu 2016 jej v české premiéře uvedl pražský Orchestr Berg v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně). Koncem 90. let přichází druhé litevské období, které zahajuje

*Litevský hudební skladatel
Bronius Kutavičius.
Foto Dmitrijus Matvejevas*

symfonie *Epitaf uplynulému času* (*Epitafija praeinančiam laikui*) z roku 1998. Zdá se, jakoby se Kutavičius v celkem krátkém čase nabažil otevřeného světa a vrátil se ke svým kořenům – *Epitaf* dokonce vznikl rozšířením dvouvěté *Symfonie* z roku 1973.

Hovořit v Kutavičiusově případě o minimalismu se vzhledem k charakteru jeho hudby snadno nabízí, ale je to pojem v jeho případě stejně výstižný jako zavádějící. Termínem minimalismus – nebo *minimal music* – se obecně rozumí především tvorba amerických skladatelů 60. až 70. let, jeho čelnými představiteli jsou Philip Glass, Terry Riley, Steve Reich a La Monte Young. Kutavičius se s nimi jistě shoduje ve vnějších projevech, jako jsou repetitivní figury, rytmické i melodické vzorce opakované ve fázových posunech apod. Na rozdíl od svých amerických kolegů se ale obrací k duchovnímu obsahu hudby a vycházel z domácí tradice litevských lidových písní zvaných *sutartinės*.

Už titul jedné z klíčových Kutavičiusových skladeb *Poslední pohanské obřady* napovídá, že se autor obrací ke starým zdrojům, což je typické pro podstatnou část jeho tvorby. Umělec se obvykle dívá daleko do minulosti, ale vnímá ji pohledem dnešního člověka. Zpracovává mytické a historické náměty současnými technikami, nesnaží se dávné rituály obnovit nebo zrekonstruovat, ale přenést

Signtur Paula

Pteropus Katarivicius

Pastulinia praeoria, quiggo

Oratolijia chokui, *Dalgovannus* et *Sagovannus*

Dalys:
 Agnus
 Lige kullasai
 Kõõrdpõlde pöördsinu
 Pöördesid aialt
 Pöördesid pöördsinu
 Pöördesid

Pinus 1984

*Titulní list partitury
Kutavičiusovy skladby
Poslední pohanské obřady*

do současnosti jejich ducha. S jeho hudbou se posluchač ocitá v jiném čase i prostoru, ale zároveň neopouští svůj vlastní.

Litevské písně *sutartinės* mají nejasný původ, první zmínky o nich pocházejí z 16. století. Jedná se o polyfonní útvary, v nichž se jednotlivé hlasy imitují a často je od sebe dělí disonantní interval sekundy. Melodické linie se pohybují po malých krocích, zpracování textů je výhradně sylabické bez melismat a hudba plyne v charakteristických rytmech zdůrazňovaných někdy podupáváním, ťukáním rytmických dřevek nebo jinými jednoduchými prostředky. Texty jsou nestrofické, tematicky čerpají z patriarchálního modelu společnosti a ze starých řemesel, jejich součástí je množství zvukomalebných citoslovců (Mikeš 2012: 42–43) – při opominutí faktu, že litevština zní ohromně zvukomalebně celá; baltské jazyky jsou vůbec úžasně zpěvné.

V šestidílném oratoriu *Poslední pohanské obřady* lze sledovat vliv lidové hudby ve všech částech. Kutavičius vytváří styl, který litevští muzikologové začali označovat jako „litevský minimalismus“ a dnes už tento pojem užívají jako zavedený. *Poslední pohanské*

obřady jsou první vrcholnou skladbou a ucelenou proklamací tohoto stylu. Je to hypnotická hudba, vznešeně statická a monumentální navzdory použitým minimálním prostředkům. Poslední pohanské obřady také zahájily cyklus „pohanských oratorií“ završených v roce 1986 kompozicí *Strom světa (Pasaulio medis)*.

Úvodní *Fanfára* a závěrečný *Odchod* jsou instrumentální, čtyři vnitřní části zhudebňují texty litevského básníka Sigitase Gedy (4. 2. 1943 – 12. 12. 2008), s nímž Kutavičius spolupracoval velmi intenzivně. Jistě není bez zajímavosti, že texty vznikaly až na hotovou hudbu. Hudební dramaturgie tedy byla od začátku na prvním místě a Geda k ní dotvořil kromě konkrétního obsahu další zvukový svět. Ke zvukovému účinku provedení přispívá i rozmístění účinkujících, které je předepsáno v partituře a pro každou část se mění. Ze zpívaných částí *Kobyľko zelená*, *Uctívání vrchu Medvěgalis*, *Zaklínání hada* a *Uctívání dubu* jsem jako ukázkou přetvoření *sutartinės* do minimalistické skladby vybral v rámci prezentace na kolokviu druhou.

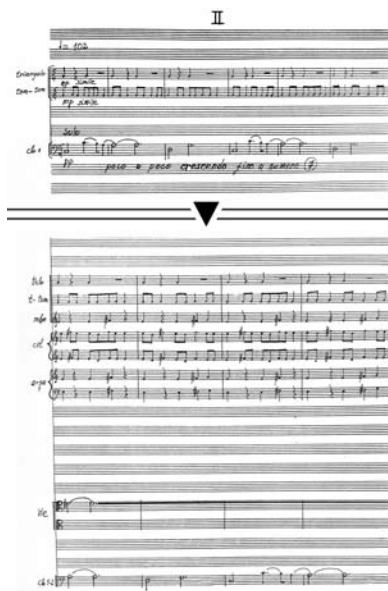
Jako reprezentativní skladba Kutavičiusova „světového“ období, kdy do své hudby přebíral inspirace z kultur celého světa, již byly zmíněny *Brány Jeruzaléma*. Prvotní inspirací je popis Nebeského Jeruzaléma, jak jej podává *Zjevení svatého Jana*. Stejně jako má Janovo mystické město půdorys čtverce se třemi branami na každé straně, tak má Kutavičiusovo oratorium čtyři věty po třech částech. Každá z nich se obrací k zemskému okrsku podle pořadí světových stran, jak je uvádí Janova Apokalypsa. Kutavičius každou ze stran ztvárňuje charakteristickým rituálem: východ končí recitací japonského haiku, sever sborovou recitací karelofinského rybiho zařikadla, jihem procházejí bubny afrických šamanů, západ charakterizuje zhudebněná sekvence *Stabat Mater*. Na rozdíl od důsledného setrvávání u litevských inspirací v předchozím i následujícím období jsou to charakteristiky poněkud povšechné a v rámci Kutavičiusovy tvorby mohou na první poslech působit až povrchně. Zatímco světové vlivy budí dojem silného, ale pomíjivého opojení, v litevských je skladatel hluboce a neoddělitelně ponořený.

Ještě krátce k druhému „litevskému období“. V Kutavičiusově případě se – stejně jako v prvním období – nejedná o folklorismus, jak ho známe z našich běžných souvislostí. Skladatel neupravuje lidové písně, nevnaší idiomy lidové hudby do umělých struktur, ale na základě lidového stylu vytváří svou vlastní, osobitou kompoziční metodu. Skladatel lidové písně ani přímo necituje, až na jednu výjimku. Jedná se o druhou větu skladby *Epitaf uplynulému času*, kde použil rytmus písně *Išjojo, jojo, sodauto* (Jel na koni, jel) jako jednu z linií. Jedná se zde o symbiózu s formou passacaglie charakterizovanou opakovanou basovou figurou.

Na závěr je ještě nezbytné podotknout, že tento text vznikl na základě mé osobní zkušenosti s Kutavičiusovou hudbou a studiem partitur, ale především na základě mých předešlých prací a také díky osobním konzultacím s Vítězslavem Mikešem a litevskou skladatelkou a muzikoložkou Justė Janulytė. Pokusil jsem se v něm naznačit jednu z možností nebo jeden ze směrů, kterým by se mohlo v budoucnosti dramaturgické uvažování náměšťského festivalu také ubírat.

Literatura:

ANDERSSON, Martin 2012: „Bronius Kutavičius: Reviving Lithuania's Pagan Past.“ *Litsmeet.co.uk* [online] [cit. 3. 9. 2016]. Dostupné z: <<http://litsmeet.co.uk/2012/06/29/bronius-kutavicius-reviving-lithuanias-pagan-past/>> (původně publikováno v časopisu Fanfare, 2002).

Část partitury *Epitafu uplynulého času*

- MIKEŠ, Vítězslav 2012: *Hudba a text v dílech Broniusa Kutavičiuse a Sigitase Gedy*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav východoevropských studií.
- KLEPAL, Boris 2013: „Mariánský koncert Voxu Iuvenalis pro dvacáté století.“ *Brno – město hudby* [online] 30. 4. [cit. 13. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.mestohudby.cz/publicistika/kritika/mariansky-koncert-voxu-iuvenalis-pro-dvacate-stoleti>>.
- KLEPAL, Boris 2015: „Brno Contemporary Orchestra: v současnosti i minulosti najednou.“ *Harmonie* [online] 4. 2. [cit. 13. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.casopisharmonie.cz/kritiky/brno-contemporary-orchestra-v-soucasnosti-i-minulosti-najednou.html>>.
- KLEPAL, Boris 2016a: „Utrpení Panny orleánské. Paralelní svět hudby a filmu.“ *Brno – město hudby* [online] 22. 1. [cit. 13. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.mestohudby.cz/publicistika/kritika/utrpeni-panny-orleanske-paralelni-svet-hudby-a-filmu>>.
- KLEPAL, Boris 2016b: „Brány Jeruzaléma. Hudební vize nebeského města.“ *Zápisník zmizelého* [online] 17. 5. 2016. Dostupné z: <<http://zapisnikzmizeleho.cz/brany-jeruzalema-hudebni-vize-nebeskeho-mesta/>>.
- KUTAVIČIUS, Bronius 1978a: *Paskutinės pagonių apeigos* [*Poslední pohanské rituály*]. Kopie rukopisu partitury.
- KUTAVIČIUS, Bronius 1978b: *Epitafija praeinančiam laikui* [*Epitaf uplynulému času*]. Kopie rukopisu partitury.

Bronius Kutavičius: World music in classical forms

The paper deals with Lithuanian composer Bronius Kutavičius (b. 1932) and especially folklore inspirations, which are crucial in his work. Based on Lithuanian polyphonic songs called sutartinės, Kutavičius created a specific musical language, which in many aspects is very close to minimal music. Generally, this refers to American composers of the 1960s and 70s (such as Phillip Glass, Terry Riley, Steve Reich, and La Monte Young). Unlike them, Kutavičius turns to a spiritual content of music. Apart from the period of searching in the beginning, his work can be divided in three important periods. The first of them, in the 1970s and 80s, is considered Kutavičius' first Lithuanian period. The second period of the 1990s happened in the time of the break-up of the Soviet Union. The inspiration by folk music and ancient rituals is not limited to Lithuania, but it draws from the whole world. The second Kutavičius' Lithuanian period comes at the end of the 1990s. Each of the three periods are characterized by a typical composition: *The Last Pagan Rites*; *The Gates of Jerusalem*; and *The Epitaph of the Past Time*.

Key words: Bronius Kutavičius; Sigitas Geda; minimal music; Lithuanian folklore; Lithuanian composers.